

Káich Katalin

Művelődéstörténet – eredmények és a XXI. századi kihívások

Dolgozatunk a vajdasági magyar művelődéstörténeti kutatások aspektusából járja körül a téma egyes releváns megjelenési formáit, különös tekintettel a XX. század második felében létrejött opus viszonylatában; számba véve az eddigi tudományos kutatási folyamatokat, azok eredményeit, illetve a hiányosságokat, lévén hogy amikor e kutatások eredményeinek prezentálásáról van szó, az új században egészen más kihívásoknak, főleg pedig elvárásoknak kell eleget tenni, mint amilyenek a múlt század folyamán megvalósultak. A XX. század a „minden egész eltörött” jegyében valósította meg önmagát, a széjjelválasztódás, a széttöredezettség, a szétmorzsolódás, a vagy-vagy kérdésfeltevésre való racionális válaszkérés nyomta rá a bélyegét nemcsak a politikai, gazdasági és társadalmi élet minden megnyilvánulási formájára, de a tudományos kutatások módszerbeli megközelítését illetően is, mintegy kötelezően preferálva és hangsúlyozva a szembenállást, az antagonizmust. A linearitás vonalán haladva, az észokokat keresve és azok szempontjait érvényesítve „a szűkebb anyagi valóság analízise következett szigorúan tudományos módszerekkel”¹. Ez a fajta hozzáállás mint módszer a maga korlátozottságával hatványozottan jutott kifejezésre a perifériákon jelentkező társadalomtudományos témák körében végzett kutatásokban még olyan tudományos diszciplínák esetében is, mint a művelődéstörténet, amely köztudottan fokozott mértékben igényli a komplexitás elvén alapuló megközelítést, tanulmányozást, hiszen a „minden mindennel összefügg” magától értetődően tartozik hozzá e tudományterület természetrajzához.

Az ízeire szedett világ csődjének megtapasztalása lett a XX. századi ember osztályrésze. Ez figyelhető meg pl. amikor a legistenarcúbb emberi kifejezési lehetőség, mely a teremtés igényével kellene, hogy korrespondáljon, tehát a művészet bármely megnyilvánulási formája nem a teremtésben kinyilatkoztatott mikrotheoszi emberi szellem letéteményeseként jelenik meg, lévén hogy racionális elmékedés, analízis tárgyát képezve többé már nem a létrehozott mű kerül az érdeklődés középpontjába, hanem az atomjaira szedettségi aspektusainak kimutathatósága, illetve az éppen divatos tudományos kutatási módszer alkalmazhatósága vagy alkalmatlansága dönt egy-egy mű értékéről. A módszer lesz mindenható, az úr, „a cifra szolgálja” pedig a mű. Ha az egyedül üdvözítőnek meghirdetett és elfogadtatott elméleti megközelítés jellege az elvárásoknak megfelelően nem teszi lehetővé az elemzett mű besorolását a kívánt kategóriák, a kánonok egyikébe, az alkotás nem kap átmenő osztályzatot. Végső soron a módszer alkalmazhatósága a perdöntő. A korlátozott ismeretek elkendőzésének szolgálatában egyértelműséget sugallva telepszik rá ez a módszer a műveltség-, művészethordozó alkotásra, mint ilyen azonban használhatatlan az összetett, többdimenziós jelentéstartalommal bíró egyetemes érvényűség ki- és megmutatására, a világ egységben történő látására és láttatására. Egy beszűkült, éppen ezért könnyen kezelhető, de mindenekelőtt manipulálható világ látásmódja szerint próbál érvényt szerezni az atomra bontottság elve értékítéletként való elfogadásának. A teljesség tettenérése helyett a korlátok közé szorított, részleges és csonka, a mozaikszerűen manifesztálódó valóságot állítja ez az eljárás a tudományos vizsgálódás fókuszába – ennek alapján méltányol, osztályoz, minősít, hozza meg téves felismeréseit – lett légyen az természet- vagy társadalomtudományos jellegű, holott ma már csakis a tények, történések, a jelenségek és megnyilvánulási formák is-is alapon történő megközelítése, értelmezése vezetheti el az embert a megismerés egy magasabb szintjéhez. Az ily módon megszerezhető tudás az emberi szabadság horizontjait tágíthatja, szabadságának tartalmait gazdagíthatja. Ha képesek vagyunk felismerni az egyetemességben gyökeredző törvényszerűségeket, melyek a „minden mindennel összefügg” elve alapján működnek, a létezésnek olyan dimenziói tárulnak fel előttünk, amelyekről nem is volt, és nem is lehetett tudomásunk az utóbbi évtizedekben preferált, behatárolt, megrendszabályozott és szárnyaszegett kánonvilág látószögéből történő tanulmányozás során. A felaprózottság a totalitarizmusba merevedett társadalmi létezés melegágya, mely – mint láthattuk az elmúlt évtizedekben – mindenkor egy virtuális világ koordináta-rendszerébe kényszerített és áttekinthetetlen álvalóságot realizál, amelyben az eltömegesedett, eldologiasodott, elbutított embert, a különböző hatalmi aspirációknak megfelelően könnyen megfoszthatja mikrotheoszi lényegétől: a gondolkodás és a véleménynyilvánítás isteni adományától, lévén, hogy minden teljhatalmi rendszer e két magatartásformát tekinti legnagyobb ellenségének.

Mindezeket figyelembe véve, nem kell csodálkozni azon, hogy pl. a Rákosi-korszakban megszűnt a művelődéstörténeti tanszék az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, hiszen az ott oktatott, tudományosan vizsgált tárgykörök az eredmények viszonylatában nem tették lehetővé egyértelműen azt, hogy politikai manipulációk kiszolgálóiként ékelődjenek be a tömegek szocialista szellemében történő átnevelési folyamatába. A kultúra letéteményesei között ugyanis nemcsak „az istenadta nép”, a paraszti, illetve proletári rétegek voltak az értékteremtés hordozói, hanem azok a társadalmi rétegek is – a nemesek, az arisztokrácia, a polgári rétegek –, melyeknek létezését legszívesebben kiirtotta volna a köztudatból a szisztematikus múltrombolás és -tagadás, a gyökértelenítés.

Ez a törekvés azonban egy olyan talaját vesztett, megcsonkított világot teremtett, melyben a káosz nemcsak megkérdőjelezte, de veszélybe is sodorta az értelmes emberi létezést. A XXI. század embere számára nem maradt más hátra, mint visszatérni a gyökerekhez abból a célból, hogy a szétforgácsolódott/szétforgácsolt világ helyébe egy magasabb szinten újraterejtse azt az embermértékű valóságot, melyben a mikrotheoszi lényeg az egységben való létezés ismérvei szerint lesz képes kifejezni önmagát. Így nyert/nyer újra érvényt a Tabula Smaragdina 2. és 3. alapigazsága: „2. Az, ami lenn van, ugyanaz, mint ami fenn van, és ami fenn van, ugyanaz, ami lenn van. Így érted meg az egyetlen csodát”, illetve „3. és ahogy minden dolog az Egytől származott, az Egy gondolatból: úgy – elfogadva azt – lett minden teremtett dolog”².

Nem véletlen tehát az sem, hogy az újraértelmezés során a kiütéskeresésben korunk legjelesebbjeinek egy része a Tradícióhoz tér meg, mert időközben bizonyossá lett: zsákutcába vezetett „a modern kísérleti tudomány... [, mely] teljesen szakítva a Tradícióval, bizonyítottnak és igazoltnak vélte végérvényes és totális uralmát: a világ kérdéseire olyan „tudományos” magyarázatot adott, amely fölöslegesnek és hiányosnak tekintette a régi tanításokat, melyeket a primitív mítoszok, sőt a gyermek mesék világába száműzött”³.

Mindenesetre ha önmagunkat, az általunk realizált valóságot szeretnénk közelebbről, érdemében megismerni, módosítani, netán átalakítani abból a célból, hogy a földi létezés dimenzióját elfogadhatóbbá tudjuk tenni, a tudományos kutatás módszere csakis a komplexitás elve lehet, az vezethet az összefüggések viszonylatában eredményre. A XX. század végére végérvényesen zsákutcába jutott a szétdarabolt, az összefüggéseitől és genezisétől megfosztott létezési állapot észokokkal történő kizárólagos értelmezése, valamint az egységben realizálódó élet kiegyenlítése, sőt helyettesítése az összetevőkben kibontakoztatott részecskékkel, azaz egy megcsonkított létformával, mintegy bizonyítván azt, hogy az emberi lét itt a földön is több, mint az anyagban való megnyilvánulás, s a ráció szempontjait előnyben részesítő tényorientált tudományos kutatási módszer csak egyike lehet a számos megközelítési módnak, amikor a valóságot faggatjuk.

A művelődéstörténet azok közé a tudományterületek közé tartozik, melyek kutatása, tanulmányozása, érdemi feltárása – mint már előbb hangsúlyoztuk – eleve igényli a komplex módszer alkalmazását a választott fel- és kiderítendő témával kapcsolatban mind az anyaggyűjtés, mind pedig a feldolgozás, elemzés, a jellemzők meghatározásakor, lévén, hogy az emberi létezésnek egyfajta teljessége jut benne kifejezésre, s tanulmányozása során a „minden mindennel összefügg” elvének figyelembe vétele nélkül csak parciális, önmagáért való jelenségek halmazává áll össze, minősül mindaz, ami a kutatás tárgyát képezi egy virtuális valóság letéteményeseként. Amikor pl. a mai Vajdaság területén egykor jelenlévő szabad líceumok tevékenységének kérdéskörével foglalkozik a kutató, nem elég csak az itt működött egyesületek létrejöttének

körülményeit, a megvalósított felnőttoktatási programokat számba venni, felhívni a figyelmet a városokként kimutatható különbségekre, a realizált tevékenységet minőségi alapon besorolni egy-egy közösség művelődési élete értékhorozóinak valamelyikébe, tehát nem elég elvégezni a lokális jellegű kutatásokat, és azok szempontjaiból minősíteni a jelenséget, de végére kell járni az egyetemes magyar kultúrkörben és az európai kontextusban megnyilvánuló felsőoktatási folyamatoknak, melyek valamikor a XIX. század közepén kezdődtek Angliában a University Extensionnel. Ha ezt nem tesszük meg, akkor a helyi jellegű kutatásokat térből, időből kiemelve, eredetétől, gyökereitől megfosztottan tudjuk tanulmányozni, értékelni, s adósk maradunk annak a megválaszolásával, hogy a XIX. és XX. század fordulóján létrejött szabadlíceumi mozgalom milyen helyet foglal el a korszak művelődési folyamataiban nemcsak lokális, de közép-kelet-európai, illetve európai viszonylatban is: magyarán térségünkben ez a művelődési jelenség időben vagy késve érkezett-e, milyen változata realizálódott a gazdasági, társadalmi s természetesen a politikai viszonyok függvényeként, mennyiben szolgálta, ha szolgálta a polgárok, esetleg más társadalmi rétegek művelődési életének minőségi javulását, volt-e gyakorlati haszna a líceumi előadásoknak, egyáltalán tekinthető-e kultúrahordozónak a Zomborban, Szabadkán, Nagybecskerekén működött egykori líceumi tevékenység, vagy csupán a civilizálódás eszközeként állja meg a helyét. A szabadlíceumi tevékenység tudományos kutatásában tehát elengedhetetlen a komplex kutatási módszer alkalmazása, nevezetesen ismerni kell a XIX. század közepének európai történelmét, társadalom- és gazdaságtörténetét, rendelkezni kell a századvégi egyetemes magyar, illetve a helyi térségre vonatkozó történelmi, gazdaság- és társadalomtörténeti ismeretekkel, el kell végezni a társadalmi rétegek szociológiai/kultúrszociológiai vizsgálatát, szükséges a művelődési élet megnyilvánulási formáinak, az iskolarendszer jellemzőinek számbavétele, a líceumok létrejötté társadalmi indokoltságának kérdéskörével való foglalkozás, az angliai, a német és a francia gyakorlat ismerete stb. Ezek mind-mind olyan kérdések, melyeknek áttekintése nélkül témánkkal kapcsolatban nem lehet érdemben elvégezni a tudományos vizsgálódást.

Amikor a szabadkai szecesszió képezi tárgyát a szakszerű tanulmányozásnak, számos diszciplínában kell jártasnak lennie annak/azoknak, akik a fin de siècle eme rendkívül izgalmas különlegességét választják vizsgálódásuk tárgyául, hiszen nemcsak a társadalomtudományok szakterületeit – történelem, művelődéstörténet, irodalom, esztétikatörténet, szociológia, társadalomtörténet, gazdaságtörténet, képzőművészet, építészet, népművészet, stílustörténet stb. –, de a természettudományok vonatkozó tudományágait is meg kell konzultálniuk – pl. fizika, statika, kémia – lévén, hogy a formába öntött szecessziós objektumok anyagban nyilvánulnak meg.

A megemlített példák ékesen bizonyítják, miként omlanak le a tudományterületeket elválasztó falak, amikor a komplex megközelítési módszert alkalmazzuk egy-egy tudományos vizsgálódás tárgyát képező jelenséggel kapcsolatban, s nem a parciális vizsgálódás mellett döntünk. Ez utóbbi könnyebben kivitelezhető ugyan, s ez korunk fast food-jellegű beállítottságával van szoros kapcsolatban, amely csak úgy ontja magából a sikeres akarnokokat és önjelölt szakembereket –, de tudományos eredmények tekintetében a lényegét megcsonkító, megmásító felaprózottságot tudja csak letérképezni, a valóságban kifejezésre jutó jelenség teljes értékű megközelítése, feldolgozása, értékelése helyett pedig csak a töredékességben gyökeredző virtuális világ törvényszerűségeit képes megmutatni. Az eredmény: a felaprózottság önmaga ellentétévé válik/vált, s a lényeghordozó egész tettenérése elveszett/elveszik a részletek aprólékos vizsgálata közben.

Köztudott, hogy a művelődéstörténet mint tudományos diszciplína Voltaire egyik, a Napkirály korát bemutató fő művében, a XIV. Lajos százada címűben (1751) képezi úgymond először tudományos vizsgálódás tárgyát, lévén, hogy a historiográfiai munka nemcsak a hagyományosan tárgyalt politikai és háborús eseményeket taglalja, de foglalkozik „Lajos és az udvar mindennapjaival, a kormányzati rendszerrel, a gazdasággal, a kereskedelemmel, a tudományokkal, a művészetekkel és az egyházi ügyekkel. A munka súlypontja tehát nem a politika- vagy az egyháztörténet, hanem a művelődés- és kultúrtörténet volt. Voltaire-t ezért sokan a kultúrtörténet megalapítójának tartják...”⁴.

Művelődéstörténeti adatokat is tartalmazó írásos emlékeink között elvéve akadnak olyanok is, melyek a XVIII. század utolsó évtizedeiből származnak, s ezek értéke igen nagy, hiszen a XVIII. század derekától szisztematikusan és tervszerűen újratervezett Bácskában és Bánátban ezekben az évtizedekben minden fontosabb volt, mint művelődési életre vonatkozó feljegyzéseket készíteni. Ilyen pl. Bona Mihajlovićnak, a szerémségi származású ferences rendi szerzetesnek a naplója, amelyből a XVIII. század végi Zombor szabad királyi város és megyeszékhely mindennapjairól is értesülhetünk. Első helytörténészünket Bárány Ágoston személyében kell tisztelni, akinek tudományos tevékenysége Nagybecskerekhez, Torontál vármegye székhelyéhez kötődik a XIX. század első felében, s a korizlésnek, az akkori elvárásoknak megfelelően, a romantikus szellemű történetírás ismerveit érhetjük tetten műveiben, „mely[ek]ben az akkor friss és új keletű hazafias buzgalom fonódik össze a tájak népe és történelme iránti érdeklődéssel”⁵.

Helytörténeti kutatásaink első nagy korszaka a XIX. század utolsó harmadára tehető, amikor megalakult a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat. A millennium megünneplésére készülődő országban a kiegyezést követő évek igen termékenyeknek bizonyultak mind az egyetemes, mind pedig a helyi jellegű múltkutatás szempontjából. Nagy lendületet kaptak pl. a régészeti kutatások a vidéken is, a helytörténet kutatói pedig a helyben megtalálható források mellett az Országos Levéltár, valamint a bécsi levéltárak iratanyagát faggatják múltidéző szándékkal. Ebbe a folyamatba kapcsolódnak be helytörténészeink is, s a bűvárokásaik eredményeit az ekkor már igencsak erőre kapó és szerteágazó helybeli sajtóban teszik közzé, illetve a Bács-Bodrog vármegyére vonatkozókat 1885-től kezdődően a Történelmi Társulat Évkönyveiben. Torontál és Temes vármegye helytörténészei a Temesvárott székelő Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Társulatban szorgoskodtak, sokat publikáltak viszont a Torontálban – ezek között igen gyakoriak voltak a művelődéstörténettel kapcsolatos írások –, illetve a Pleitz F. Pál – Szabó Ferenc-féle könyvkiadói vállalkozást gyarapították műveikkel. Az ún. helybeli értelmiség: tanítók, tanárok, papok, szerzetesek, a legkülönbébb végzettségű megyei és városi tisztségviselők, pl. mérnökök, orvosok, ügyvédek, akik igényelték az olyan szellemi értékekkel való foglalkozást, melyre választott hivatásuk mindennapi teendői esetleg nem adtak lehetőséget, nos, tehát szabad királyi meg mezővárosaink intelligenciája s falvaink, kisközségeink szellemi előjárói a korszak elvárásainak megfelelően kapcsolódtak be – s nem is megkésve – abba az országos áramkörbe, mely a történelmi Magyarország hajdanának feltárását s az abból származó eredmények prezentálását, köztudatba helyezését tűzte ki céljául. E jeles szorgoskodók legjobb tudásuk és képességeik szerint alapokat raktak le arra vonatkozóan, hogy a múlt homályából minél hitelesebben kirajzolódhassék egy-egy térségnek, helységnek egykor volt valósága, s tették ezt a régészet, az ókori és újkori történelem, művelődéstörténet, a néprajz, a településtörténet, a vallás- és egyháztörténet, a nemzetiségi viszonyok meg az oktatásügy alakulástörténetére vonatkozóan, de foglalkoztak a népesedési statisztikával, a helynevek kialakulásának történetével, életrajzokat, okmányokat közöltek.

Az 1896-ban kiadott, Dudás Gyula által szerkesztett vármegyei monográfia a Történelmi Társulat aktív tagjai célratoró, időt, fáradságot nem kímélő, kitartó munkájának eredményeként jött létre, s mind a mai napig hitelt érdemlő forrás az egykori vármegye térsége történetének/művelődéstörténetének szempontjából. Megjelenésekor is az egyedülálló vállalkozások közé tartozott. Mindenekelőtt a pozitivisták történet szemlélet hatja át a monográfiaírók munkásságát, adataik ma is megbízható forrásként szolgálhatnak a különböző tárgykörök kutatásában. Állásfoglalás nem minden esetben jellemezte tevékenységüket, a tárgyilagos tudományosság viszont annál inkább. A monográfia, az Évkönyvekben megjelent szakdolgozatok mellett városi monográfiák is születtek (Iványi István, Érdujhelyi Menyhért, Milleker Felix), melyek természetszerűleg művelődéstörténetre vonatkozó tényeket, adatokat, adalékokat is tartalmaznak.

A két háború között elszórtan jelentek meg olyan munkák, melyek kultúrahordozó jelenségekkel is foglalkoztak. A Bánát művelődési életének tüzetesebb tanulmányozása pl. Milleker Felix nevéhez fűződik, aki az első világháború előtt többek között Versecről készített kétkötetes monográfiát, utána pedig Nagybecskerekéről meg a Bánság egészéről értekezett.

A folyamatos és tervszerű művelődéstörténeti kutatások lehetőségét égtájunk alatt gyakorlatilag az 1968-ban alakult Hungarológiai Intézet biztosította egyértelműen, amikor az intézmény kutatási programjában a művelődéstörténet külön projektum lett. A hosszú távú tudományos tervezet főbb állomásait Bori Imre jelölte ki egy olyan periodizáció kíséretében, mely „nemcsak az egyetemes magyar művelődéstörténetben elfoglalt helyét jelzi [a tárgykörnek], de az egyes korszakok szintetizálhatóságának a különbözőségei révén a sajátos problematikának létezését is mind »anyagban«, mind kutatási módszerben”⁶. A több mint harminc évvel ezelőtt megjelentetett útmutató dolgozat a telepítések időszakát, tehát a XVIII. századot tartotta az egyik „leghomályosabb” korszaknak, ugyanakkor előrebocsátotta azt is, hogy „ennek a rajza ígérkezik talán a legtanulságosabbnak: anyagi és szellemi műveltségünk egészében új ciklusa veszi kezdetét, s »új« nép is”⁷, amelynek mindent újra kellett kezdenie immár egy nyilvánvalóan többnemzetiségű közegben, amely eleve feltételezte/feltételezi a másság megjelenését, kibontakozását az idők múltával az anyanemzethez való tartozás viszonylatában. A vajdasági magyar mássága mindenekelőtt a multikulturális közeg szellemi szférájában mutatkozik majd meg a soron következő évtizedek, az elmúlt két és fél évszázad folyamán. Ugyanakkor az egyetemes magyar, illetve a közép-kelet-európai műveltséghez való tartozás elszakíthatatlan kötelékeinek sajátosságai a XIX. század folyamán formálódtak, alakultak ki a magyarságra, de egy kissé az itt élő nemzetiségekre vonatkozóan is. Amikor ma arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, ki is az a vajdasági magyar, van-e egyáltalán vajdasági magyar identitás, akkor elsősorban a térség kultúrájának alakulástörténetét kell megismernünk, megismertetnünk, tehát ilyen szempontból is létfontosságúak a művelődéstörténeti kutatások, lévén, hogy a kultúra identitásmegismerő és -megőrző kategória is. Ha pl. arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, van-e a vajdasági magyarságnak színházi kultúrája, milyen ez a színházi kultúra, milyen ízléssel rendelkezik a potenciális publikum, miként alakult ki a pont rá jellemző ízlésvilág – ha van ilyen –, akkor az európai, a közép-kelet-európai meg az egyetemes magyar színháztörténet sajátosságainak vonalán haladva kell feltérképezni az egykor realizált helybeli színházi eseményeket, történéseket. Nagyon sok miérettre kell megtalálni az autentikus választ, s ebben a válaszkeresésben a helybeli források kikutatása, számbavétele, értelmezése és minősítése messze meghaladja annak a módszernek az alkalmazását, amelyet a jó pozitívista hozzáállás jelent, s mely helytörténeti kutatásaink nagy részében még ma is az egyetlen alkalmazott kutatási módszer. A művelődéstörténeti jelenségeket összefüggéseikben kell tetten érni, látni és láttatni, mert csak ezen az alapon kaphatunk megnyugtató választ feltett kérdéseinkre. Végző soron sajtóságtól, összetevőkben eklektikus önazonosság-tudatunk mibenlétére csak így találhatjuk meg a kielégítő magyarázatot.

Visszatérve a Bori Imre által 1972-ben feltérképezett és számbavett feladatokra a mai Vajdaság területére vonatkozó művelődéstörténeti kutatásokat illetően – egyébként dolgozata az akkori Jugoszláviában élő magyarok kultúrtörténetének a viszonylatában foglalkozott a kérdéskörrel –, az elmúlt több mint harminc év távlatában elmondhatjuk, hogy számos feladatot sikerült elvégezni. Az egykori Hungarológiai Intézet külmunkatársak bevonásával igyekezett biztosítani minél több téma számára a feltárás és feldolgozás lehetőségét, a kutatások eredményeit pedig rendszeresen megjelentette könyv- és füzetsorozatok formájában – a Bibliográfiai Füzetek még mindig megjelennek –, tudományos folyóiratában, A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben, majd később, 1976-tól kezdődően⁸ a Hungarológiai Közleményekben, illetve a Magyar Tanszék által 1969-ben elindított Tanulmányokban.

Az intézetben végzett tervszerű művelődéstörténeti kutatásokat egy szaktanácskozás vezette be, melyet 1971. december 17-én és 18-án tartottak meg. Gyakorlatilag az egyetemes magyar nyelvterület összefüggésében hosszú idő után ez volt az első olyan kísérlet, mely igyekezett visszaszármaztatni a művelődéstörténetnek mint tudományos diszciplínának a neki kijáró helyet a tudományos szakterületek családjában, lévén, hogy – mint már előljáróban utaltunk rá –, a szocializmus építése során ennek a szakterületnek kutatására (mindenekelőtt Magyarországon) nem tekintettek jó szemmel a hatalmi struktúrák. Hiszen nem a nemzettudat erősítése állt a tömegnevelés középpontjában, hanem az új típusú, szocialista-internacionalista beállítottságú munkásosztály meg a kollektívizmus ismérvei szerint átnevelt paraszti réteg önazonosság-tudatát kellett megalapozni.

Az újvidéki tudományos értekezlet azt bizonyította, milyen hiányosak ismereteink ennek a tárgykörnek a viszonylatában, milyen sokirányú bűvárokodásra, előismeretre van szükség ahhoz, hogy érdemében foglalkozhassunk egy-egy témával, meg hogy lényegében fehér foltokat eltüntető, feltáró, alapozó munkára van szükség ahhoz, hogy a vajdasági magyarság művelődéstörténeti múltjának minden releváns jelenségét felszínre hozzuk. A XIX. és XX. század fordulóján működött helytörténészek munkáinak fonalát kellett felvenni. Ez jó kiindulópontnak számított, ami azt is jelezte, hogy nem kellett egészen a nulláról indulni, viszont a módszertani megközelítés továbbra is faktográfiaira alapozott, pozitívista indíttatású volt, s gyakran az is maradt. Egyértelműen csak Lőrincz Péter művelődéstörténeti munkáiban érhető tetten a véleményt nyilvánító, elkötelezett hozzáállás a felkutatott és prezentált jelenségek összefüggésében, ami gyakorlatilag szigorú faktográfiai megalapozottságával a jó értelemben vett marxista álláspontú viszonyulást, értékmeghatározást jelentette. Éppen ezért művei ma is hasznosíthatók.

A pozitívizmus szellemében történő feldolgozás hátrányai különösen akkor mutatkoztak meg, amikor megszűnt az egykori Hungarológiai Intézet, illetve a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete és a művelődéstörténeti kutatásokat rövid idejű stagnálás után, a kilencvenes évektől kezdve a helyi jellegű bűvárokodások váltották fel. Ezek legtöbbször eredményfeltáró jellege a helyi tények felderítésében csúcsosodott/csúcsosodik ki. Az egységből kiszakítottan jelennek meg az egyes jelenségek, parciális látószögű megközelítésben fogalmazódnak meg a feldolgozott témával kapcsolatos értékmeghatározások, s ezekben a munkákban csak ritkán találunk utalást azokra a lokálisan túli összefüggésekre, amelyek a választott tárgykör megítélését illetően az egész viszonylatában mondanak értékítéletet. A történelem, s így a művelődéstörténet is egy összefüggő, térben és időben realizált, számtalan összetevőkből álló valós folyamat, melynek tanulmányozásában a helyi jellegű tényfeltárás csak az első lépés abban a tudományos eljárásban, amely arra a kérdésre keresi a választ egy-egy vizsgált témával kapcsolatban, hogy az miképpen van jelen a közösség művelődési életében, kultúra- vagy csak civilizációhordozóként kell-e vele foglalkozni, milyen értéket jelent – ha jelent – a vizsgált közeg számára, kimutathatók-e – ha kimutathatók – netán európai, esetleg közép-kelet-európai, illetve egyetemes magyar összefüggések a megvalósított, megvalósult helyi jellegű művelődéstörténeti vívmánnyal kapcsolatban. Az időben vagy a késve érzettség körülményeinek a vizsgálatát is el kell végezni, hiszen eddig általában azt kellett megállapítani a térségünkben manifesztálódott művelődési jelenségekkel kapcsolatban, hogy azok gyakran megkésve, eredetiségükből, intenzitásukból veszítve, a kiüresedés jegyeit is magukon viselve érték el határainkat, mintegy eleve terepet biztosítva a vidékiesség elemeinek hatványozott beépülésére. A jelzett folyamat tettenérése mindenképpen komplex tudományos vizsgálódást igényel, hiszen csak így állapítható meg a művelődési életünkben realizált formákkal kapcsolatban, hogy azok értékhozókként épültek-e be sajátos jellegű műveltségünkbe, vagy csak a közművelődés pilléreit erősítették. A csatornaépítésről vagy a szabadkai szecesszióról pl. elmondhatjuk, hogy rájuk az időben érzettség a jellemző, míg a szabadliceumi mozgalom kibontakozása majd ötvenéves késést mutat, s az eredetitől igencsak átalakult formában, de végül is a helyi igényekkel összhangban valósult meg. Színházi kultúránk alakulástörténetében a XIX. század első felében erős német hatással és a folytonosság hiányával találjuk magunkat szemben, míg a századfordulóra az elüzletiesedés, a időnkénti frázispuffogató nemzeti handabandázásban való megnyilvánulás meg főleg a szórakoztatás felé való elhajlás, eltolódás mutatható ki. Korjelenségekről van szó, amelyek sajnos,

nem a művelődést szolgálták.

Ha pl. történetesen egy-egy helységünk iskolatörténetével szeretnénk foglalkozni, akkor a 18. századra vonatkozóan figyelmet kell fordítanunk a felvilágosodásra, az 1777. évi Ratio Educationisra, a mechanika alakulástörténetére, II. József vonatkozó rendeleteire, mert csak az ezekre vonatkozóan is elsajátított ismeretek segítségével tudunk érdemben következtetéseket levonni azzal kapcsolatban, hogy milyen jellegű és minőségű volt nálunk a XVIII. századi oktatás és nevelés.

Az eddig megjelölt helytörténettel/művelődéstörténettel foglalkozó kiadványokról elmondhatjuk, hogy a legtöbb esetben faktográfián alapuló, hiánypótló publikációkról van szó, módszertani megközelítés szempontjából azonban az eklektikusság a jellemző, s ilyen szemszögből nézve a közzétett kötetek minőségi eltéréseket mutatnak. Egyértelműen bizonyítják viszont azt, hogy nagy szükség van a tudományos kutatások koordinálására, s főleg a módszerbeli lehetőségek számbavételére, egységes elvek szerint történő kidolgozására, s annak tudatosítására, hogy előremutató jellegű tudományos tevékenység, amely az eredmények tekintetében is a hatékonyságot képes biztosítani, csak a komplexitáson alapuló kutatási módszerek alkalmazásával érhető el. Az így prezentált felismerések, eredmények hozzásegíthetik közösségünket itt, a Vajdaságban az alaposabb önmegértéshez, ahhoz, hogy megértsük: az egyetemes magyar összefüggésben mi az, ami ránk is jellemző, s hol kell keresni a tapasztalható eltérések eredőjét. Az önismeret másik velejárója a közép-kelet-európai, illetve az európai jelleg kimutathatósága és tudatosítása az itt élő mai ember műveltségében, hiszen az ezzel magyarázható kötődések segíthetik zavartalan, ugyanakkor identitásmegőrző beépülésünket a gyors ütemben globalizálódó világba, lévén, hogy ez a folyamat megállíthatatlan.

Az egész ismerete szükséges tehát ahhoz, hogy pontosan, lehetőleg minden kétséget kizáróan meg tudjam fogalmazni, ki vagyok, s ennek a kérdésnek megválaszolásában a közösségünkre vonatkozó művelődéstörténeti ismeretek azok az ismeretek, amelyek tartalmukban, nem pedig formális megnyilvánulásaikban hordozzák a ránk jellemzőket, s mint ilyenek életrevalóságunk zálogaként egyediségünk lényegét tudják visszaadni. Ebben a folyamatban a másság olyan értékévé válik, melynek nem az elválasztás, az elkülönülés, az elszakadás attribútumaként kell jelen lennie az egymás közti kommunikációban, hanem az összekapcsolódás, az összetartozás szálait erősítendő, könnyebben kifejezésre juttathatja azt a Hamvas Béla-i gondolatot, miszerint az egyes embernek, de azt is mondhatjuk, hogy az egyes közösségeknek megvan a maguk sajátos világa. Ennek a világnak műveltségbeli jellegzetességei az egyetemessel korrespondálva, de az egyediség kibontakozásának a lehetőségével együtt alakultak ki az évszázadok, évezredek során, és ilyen értelemben ebben a világban az egyediség az egészet gazdagítva, annak szerves részeként manifesztálódik: a kultúra ugyanis összeköti és nem széjjelválasztja az embereket. Nem véletlen, hogy ma újra nagy figyelmet kap a mítosz kutatás. Amikor tehát egy-egy közösség, régió művelődéstörténetére vonatkozóan végezzük kutatói munkát, nemcsak a helybeli tényfeltárást kell elvégezni, de határainkon túltekintve is tetten kell érni azokat a vonatkozó, kultúrával kapcsolatos folyamatokat, amelyek összefüggésben állnak választott témánkkal, s nagyon hamar felismerhetővé, láthatóvá válik a műveltség embereket, régiókat egységbe terelő jellege.

Tényfeltáró munka a mai Vajdaság művelődéstörténetére vonatkozóan még mindig akad bőségesen. Az elkövetkezőkben azonban az adatok feldolgozása, a felszínre hozott egykor volt valóság előítélet-mentes, érdemi, tudományos eszközökkel történő prezentálása nem nélkülözheti majd a komplexitás elvén alapuló kutatási módszer alkalmazását, ha csakugyan azt akarjuk, hogy kultúrtörténeti megméréstetésünk valóban elfogulatlan és tárgyyszerű legyen.

Irodalom

Bori Imre: Művelődéstörténeti kutatásaink lehetőségeiről és feladatairól. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, IV. évf. (1972. március) 9–27.
Bori Imre: Irodalmunk évszázadai. Újvidék, 1975, Forum Könyvkiadó.
Georgel, Gaston: Az emberiség négy korszaka. Budapest, 2000, Stella Maris.
Hamvas Béla: Anthologia humana. Budapest, 1990, Életünk.
Jankovics Marcell: A kultúra genetikája. In Uő.: Mély a múltnak kútja. Budapest, 1998, Csokonai Kiadó, 155–311.
Káich Katalin: Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata (1883–1918). Újvidék, 1980, Forum Könyvkiadó – A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
Káich Katalin: Az intézeti kiadványok repertórium. 1968–1983. Újvidék, 1983, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
Káich Katalin: A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyveinek repertórium (1885–1918). Újvidék, 1984, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
Lőrincz Péter: Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején. 1880–1919. Újvidék, 1973, Hungarológiai Intézet.
Lőrincz Péter: A Pleitz-ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán. Újvidék, 1978, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
Romsics Ignác: A történész mestersége. Rubikon, 132. (2003. június) sz. [A felvilágosodás. Voltaire (1694–1778)]. 17–21.

¹ Jankovics 1998, 306.

² Hamvas 1990, 25.

³ Georgel 2000, 23.

⁴ Romsics 2003, 17–18.

⁵ Bori 1975, 52.

⁶ Bori 1972, 12.

⁷ Uo. 21.

⁸ 26–27. sz.

[Lennert Géza: Lókupec]